

MÉSZÁROS ANDRÁS

Megoldási vázlat A több mint két évszázados viták folytatása helyett

Tisztelettel ajánlom kedves tanárom, Pásztor Emil emlékének.

I. Alapozó tételék: „a töltött káposzta fölmelegítése”

„*Fölmelegítve csak a töltött káposzta jó.*” (Magyar közmondás)

A töltött káposzta – hozzáértő ínyencék szerint – sokkal jobb fölmelegítve.

A középzárt *ë* létző kiejtési sajátosága nyelvünknek, él a köznyelvi kiejtésben, különösen a helyi, táji (régionális) köznyelvben (Kiss Jenő) [1]. (Néhány elnevezése, említése: *ë-zés, ë-ző kiejtés, zárt ë-zés, félig zárt ë-zés; 15 magánhangzóval, 15 magánhangzós kiejtés; [a köznyelvi kiejtésben] szívesen látott vendég; „szébben”, Mondjuk szébben!, versék szébben, mesék szébben, elbeszélésük szébben; igényes kiejtés, teljes kiejtés, teljesebb kiejtés; eë-zés*). Az idősök, középkorúak és valószínűleg még a fiatalok is nagyon sokáig fogják őrizni. Nem mestérlélt, íróasztal mellett kiagyalt nyelvészeti tantételről beszélünk, hanem élő valóságról. Mivel ez a hangunk gazdagítja a hangrendszerét, változatosabbá teszi a beszélt nyelvet, ezért megőrzendő értéknek tekintjük. Mondhatjuk így is: „hozzáadandó” értéknek tartjuk, nem koloncnak.

1. A magyar helyesírás kitagadottja. Kívánatos, hogy a középzárt *ë* ügyét ne helyesírási, hanem kiejtési kérdésnek tekintsük, ekként foglalkozunk vele. Mai beszélt köznyelvünk szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban áll helyesírásunkkal. Egyrészt helyesírásunk legfőbb alapelve a kiejtés szerinti írásmód, s a nap mint nap használt helyesírás, a szövegek írásképe visszahatott és visszahat köznyelvi kiejtésünkre. Másrészt mivel *ë* hangunkat nem jelöli az érvényes magyar helyesírás, emiatt kedvezőtlen a középzárt *ë* megőrzésének, gondozásának helyzete. (Gy. Gömöri Jenő; AkH. 11.) [1] (Helyesírásunkat nem a zárt *ë* fenyegeti. Gyakorló tanárok tudják, hol és miképp szorít a cipő a helyesírás tanítása, gyakorlása során. Ha tehát a zárt *ë*-vel foglalkozom, kérem, ne tekintsük ezt a helyesírás „sérelmére” elkövetett cselekedetnek.) Egyébként a zárt *ë* legalább részlegesen jelölése végighúzódik a magyar írásbeliség kialakulásán, fejlődésén. [2]

2. Nyomós érvek állnak a zárt *ĕ* mellett. A három hagyományos érvet jól ismerjük a különféle szakmai elemzésekből és vitacikkékből:

a) A hang a magyar nyelv hangrendszerének szerves része.

b) Jelentésmélgkülönböztető szerepe egyes esetekben fontos — hasonlóan az *a-o* hang-betűpárhoz.

c) Beszédünk változatosabb, szébb hangzású. (Bodolay Géza) [3]

Két új érv, vagy legalábbis a régebbi érvek továbbfejlesztése:

d) A hangsorvadás, kiejtésromlás jelensége elgondolkodtató, és fokozott figyelmet, cselekvést igényel a nyelvműveléstől. (Buvári Márta) [4]

Az a) érv alapján: A hangsorvadás a zárt *ĕ* után kiterjedhet más magánhangzókra is, nyolcra vagy hétre csökkenhet magánhangzó-állományunk. Nem kívánatos, hogy eltűnjenek „...azok a tulajdonságok, amelyek a magyar beszédet a kiemelten jóhangzású, zeneiségével kellemes benyomást keltő nyelvek közé emelték...”; vagyis nem kívánatos, hogy magánhangzós jellegű nyelvből mássalhangzós jellegűvé változzék. (Bolla Kálmán) [4]

e) A beszédértés minősége sém lehet közömbös számunkra.

Az a) és c) érv alapján: Az elmosódott magánhangzók terjedése (gyengehangúság) létző folyamat. (Gósy Mária) [5]

Az így elszintelenödő beszéd jelenségét kedvezőtlen változásnak tarthatjuk. Saját tapasztalataim alapján az a vélemény fogalmazódott még bennem, hogy a beszédészlelés és beszédértés könnyebb zárt *ĕ*-vel, zárt *ĕ* nélkül pedig nehezebb. Téhát a nyelvi rendszer nem önmagáért fontos, hanem – e gondolatfölvetés szerint – a beszéd megértését segíti. A szébb, változatosabb (tagoltabb) hangzás egyúttal a könnyíti beszédészlelést, -értést.

3. A köznyelvi mérce (norma) megteremthető, tulajdonképpen ké-szen áll. (Buvári Márta bevezető dolgozata)

4. Az *eĕ*-zés jórészt szabályokba foglalható, akárcsak az *o*-zás és *ö*-zés.

A toldalékrendszer: a képzők, jelek, ragok majdnem teljesen szabályosak.

A tövek szerint csoportosított kötőhangok megléhetősen rendszerszerűek.

A tőszavak körében is találunk a szótestben szabályosan *ĕ*-ző szócsopor-tokat.

(Részletesebb tárgyalása a III. részben következik.)

5. Válasz néhány ellenvetésre

Maga az írás nem vitairatnak készült, nem a több mint két évszázados tudományos pĕrpatvart kívánom folytatni. Hiszĕm, hogy elsősorban a ténylegĕs cselekvĕs viheti előre nyelv- és beszĕdművelĕsünket. Nĕhány megalapozatlan ellenvélemĕny még mindig föl-fölbukkan.

a) Az egyik ellenvetĕs: a helyĕsírás rendszere fölöl tekintve az *ĕ* használata megbontja a „fonĕmatikus” (önálló beszĕdhang) alapokon kialakult *e-ĕ* betűpár egysĕgĕt. Nos, csupán helyĕsírás i érvekkel nem kezelhető

megfelelően kiejtési kérdés. Tehát erre csak azt válaszolhatjuk, hogy 15. magánhangzónk a hangrendszer része, másrészt köznyelvi kiejtésünk gondozása kiemelt figyelmet érdeml. (Máskülönben nyugodtan félemlégethennék helyesírásunk néhány furcsa sajátosságát, hogy *nē* mondjuk következtelenségét, amelyekkel kapcsolatban nem ismerünk szakszerűen elvégzett „hatásvizsgálatokat”. Ilyen furcsa sajátosság például az *ly*, a *ch* [*h* értékben]. A családnevekben pedig töméntelen „ma már egyébként nem használatos” régies „magyar bétű” bukkan föl: az AkH. érvényes kiadásának 12. szabálya csak tizenkét példát sorol föl.) (Fábián Pál) [6]

b) Használata nem rontja remékiró költőink verseiben a rímeket, hiszen a magánhangzós részrím (asszonánc) elfogadott rímfajta. (J. Soltész Katalin) [7]

c) A zárt *ē* kiejtése, legalább olvasása megtanulható, erről tanúskodnak a Kérész Gyula és általam végzett tanulói kísérletek. Természetesen körültekintéssel, módszeres és fokozatos munkával, különösen pedig az érdekelttség megteremtésével érhető el jó eredmény. [8] (Nem térök ki az ideglen nyelvek tanulásakor elsajátítandó pontos kiejtés és az *eē*-zés összefüggéseire. Viszont érdemés tanulmányozni Magay Tamás idegennévi szótárának kiejtési táblázatait: [9]!)

d) A zárt *ē*-zést köznyelvinek tekintjük, hiszen magyar anyanyelvű milliók beszélt nyelvében tapasztalhatjuk még. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az egyféle *e*-t használók beszéde *nē* lenne köznyelvi! A magyar köznyelvi kiejtésnek ezt a kettősségét kutatnunk, sőt hasznosítanunk kell.

II. Megoldási vázlat: hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon!

„A kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad.” (Magyar közmondás)

1. Ismerjük el a zárt *ē* létzését. Ha elismerjük, akkor az *ē*-s ejtést gazdagabb kiejtési változatként kell említenünk, tudatosítanunk és ismertetnünk.

2. Az első egr kiejtési tanácskozás 1965. október 23-án hozott határozatai alapján készüljön el a magyar köznyelvi kiejtés mércéje. „A konferencia sürgősnek látja a köznyeli norma megállapítását, [...] szemléltető anyagokkal kísért kézikönyv megjeléntetését.” A köznyelvi kiejtési mérce (norma) kidolgozásánál lehetséges és ajánlott változatként fogadjuk el az *eē*-zést.

3. Kitézött célunk légyen: a beszédbeli megőrzés. Tehát az *eē*-zés gondozását tegyük beszédművelésünk feladatává. A helyesírást csak annyiban érinti ez a munka, hogy az *ē* bétűt használhatjuk és használjuk is a kiejtés tanulására, gyakorlására, a felolvasásra szánt szövegékben – ahogy a nyelvészeti munkákban eddig szokásban volt. Az *eē* oktatásához, gyakorlásához

dolgozzunk ki tananyagokat, illetve állítsuk össze a különféle ajánlásokat, követelményeket (például az *eë*-olvasás szintjének elérése a 7–8. osztályig).

4. Egyidejűleg fokozottan védjük, ápoljuk helyésírásunkat. Szükségünk van a kecskére, az *eë*-re, de maradjon még káposztánk, helyésírásunk épsége is.

5. A zárt *ë* ügye időt, erőráfordítást igényel. Tudomásul kell vennünk, hogy bonyolult feladatot kell megoldanunk.

Égyébként köznyelvi kiejtésünk gondozása nem olyan ügy, amelyet könnyedén kipipálhatunk. A magyar művelődés folyamatosságát, köznyelvi kiejtésünk lényegi jellemzőit még kell őriznünk. Ezért nem bújhatunk ki a köznyelvi kiejtés ápolása alól. (A nyelvjárási ejtés őrzése, ápolása a kisebb helyi közösségek érdekös feladata lehet.)

III. Rendszeröszerűség az *eë*-zésben, *eë*-zés a nyelvi rendszerben

„*Në légy szeles. ...csak pontosan, szépen...*” (József Attila egyik töredékéből)

Az *e* és *ë* rendszeröszerűségének alaptételét csak megemlítettem az I. rész 2. és 4. pontjában. Ezek a jellemzők megkönnyítették a gépre való alkalmazást. Így a dolgozatnak ez a része már átvezet a számítógépes feldolgozáshoz.

1. A magánhangzók rëndje és a todalékok szabályos illeszkédése nyelvünk egyik jellemzője. A közoktatás 1-12. osztályaiban a magyar nyelv tantárgy tantervében, a tankönyvek anyagában szerepél magánhangzók szabályos rëndje és a todalékok mély-magas illeszkédése. A nagyobb számú végyös hangrëndű szó és gyarapodó számú végyös hangrëndű összetett szavaink ellenére még mindig sajátja nyelvünknek a magánhangzók szabályos osszjátéka. A nyelvtanítás, -gyakorlás különféle területein sokkal jobban kihasználhatnánk ezt a nyelvjellemzőt.

2. Mihöz hasonlíthatjuk az *eë*-zést?

Hangrendszerünket tekintve csakis az *ao*-záshoz, vagyis az *a-o* hangpárhoz hasonlíthatjuk. Az *ë* hangnak az *ly*-hoz kapcsolása helyésírási érv, ezért sém állja még a helyét. Az *ly*-s beszéd lágyabb hangzású, de magának a hangnak nincs (nem volt) jelentös hangrendszerbeli vagy jelentösmegekülönböztető szerepe. Az *ly* hang a jelölés ellenére kiveszett. A hátul képzett *i* szintén eltűnt, hiszen a magyar hangok képzése előbbre került a szájüregben, a többi között ennek is köszönhetjük mostani kiejtésünk tisztaságát. A zárt *ë* viszont a jelöletlenség ellenére még mindig él. A hangképzés alapján az *ë* párja az *o* hang (illetve a háromalakúságnál kapcsolódik még az *ö*). Az *ë*-nek a hangrendszerből való kiemelése egyébként nem

helyes. Ahogy Bodolay Géza bátyánk szűkebb körben mosolyogva említette: „*Mi nem csupán ě-zünk — hanem e-zünk is...*” (Bodolay Géza) [10]

3. Az eě-zés rendszere a toldalékolás során a kétalakú és háromalakú toldalékolásban mutatkozik meg. Anyanyelvünk gazdag anyagából csak jelzesszerűen, szemléltetésként emelém ki a fontosabbnak gondolt eě-s rendszerelemeket.

a) A közsavak a toldalékrendszerre eléggé szabályos: a magánhangzókat tekintve ěgyalakú, kétalakú vagy háromalakú. Igaz ez a megállapítás az eě-zésnél is. Közismert a képzők, jelek, ragok kétalakúsága *a–e*-vel, például: *láb-ra*, *képre*; illetve háromalakúsága *o–ě–ö*-vel, például: *álljon*, *éljěn*, *üljön*.

Igěn gyakori az alábbi két igealak használata:

- -TEK és -TĚK (igevégzĚděsěk)
- *-tek*, pělda: *kěrtěk* (Ěk; mĹlt idĚ) (*-tak*, *věrtak*);
- *-těk*, pělda: *kěrtěk* (ti; jelěn idĚ) (měly; ajakkerekětěsěs: *-tok*, *věrtok*; *-tĚk*, *ĹltĚk*)

A mellěknevek mĚdhatározóragos alakjět sĹrĹn alkalmazzuk, mĹg a hely- vagy ěgyěb határozót ritkěn:

- -EN és -ĚN (határozóragok)
- *-en*, pělda: *Ĺgyěsen* (hogyan?) (měly: *-an*; *okosan*)
- Az *-en* határozórag nagyon gyakori.
- *-ěn*, pělda: *Ĺgyěěn* (milyeněn? stb.) (*Az Ĺgyěs gyěrěkěn nem nevetnek.*) (měly; ajakkerekětěsěs: *-on*, *okoson*; *-Ěn*, *zĚldĚn*) Az *-ěn* határozórag mellěkněvvel ritkěn fordul elĚ.

b) SzabělyszěrĹsěg a kĚtĚhangokněl. Noha nem minděgyik něvszĚ szorětható be valamelyik szĚcsoportba, a tĚszavak něvszĚi kĚtĚhangjai (teljes tĚvei) tĹkrĚzhetnek szabělyszěrĹsěgět.

Kětalakú pělda: *hězak*, *kezek*; háromalakú pělda: *rongyot*, *běgyět*, *gyĚngyĚt*.

A képzĚk és a jelek utěni kĚtĚhangok mindig szabělyosak.

Kětalakúan: *adĚssěgot* és *ěděssěgět*; *fokozatokat* és *fejězetěket*. Háromalakúan: *háromszoros*, *ěgyszerěs* és *ĚtszĚrĚs*; *elzarěndokolok*, *nyelděkělěk* és *tĹndĚkĚlĚk*.

(Lěsd az a) és b) pontokhoz a kĹlĚnfěle szĚtěarakat: [11] !)

c) Nyolc něvszĚ jelentěsměgkĹlĚnbĚztětĚ kĚtĚhanggal

Něhěny něvszĚněk (és tověbbkěpzětt alakjaikněk) kětfěle kĚtĚhangja hasznělatos. A zěrt *ě* az Ěsěbb, a nyělt *e* az Źjěbb. A jelentěselkĹlĚnĹlěst a zárĚjeles kifejezěsěk szemléltětik. Az alěbb kĚvetkĚzĚ jelentěsměgkĹlĚnbĚztětěs elĚsĚ olvasěsra nehěznek tĹnik. De inkább csak az alěhĹzĚtt alakokat

használjuk. Ezek a névszók kilógnak a rendszérből, „rendhagyóak”, de gondoljuk még, mély hangrendű szavainknál szintén találunk hasonló nyelvi tényeket; például: *város* és *váras*.

ÉKĚS (díszös) és ÉKĚK (díszök; többes szám); ÉKEK (hasítók; többes szám) és ÉKES (ék van benne);

ÉLĚS (a kés); ÉLEK (többes szám) és ÉLES (a ruha éle); (én *élök*; ige)

HĚGYEK (többes szám) és HĚGYES (hĚgyes vidék); HĚGYĚS (hĚgyös kés);

HELĚS (helyös fiatalok) és HELĚNKĚNT (itt-ott, néhol, helyenként még hófoltok láthatók); HELĚEK (többes szám), HELĚNKĚNT (külön helyenként kell fizetni) és HELĚS (ülöhelyes lelátó);

ÍZĚK (érzetök) és ÍZĚS (ízös étel); ÍZES (ízös a rovar lába, ízekből áll) és ÍZEL, ÍZELT (ízelt rovarláb);

JEGYĚS (ők már jegyösök) és JEGYĚZ (a naptárába féljegyözte); JEGYĚK (érdemjegyek), JEGYES (ez jegyes dolgozat) és JEGYEZ (jeggyel ellát);

JELĚS (jelös nap; jelöst kap) és JELĚZ (jelöz a karjával); JELEK (többes szám), JELĚS (az óvodában jeles a ruhája; zárójeles) és JELEZ (jellel ellát; a pályát jelezik);

SZĚLĚS (szölös az út); SZĚLEK (szegélyök) és SZĚLES (van szöle).

[12]

d) A tőszavak között is találunk feltéhetően a hangtani helyzettől függő, a **szótestben szabályosan ě-ző** csoportokat: *bĚgy*, *Ěgy*, *hĚgy*, *kĚgy*; *terĚm*, *verĚm*. E szócsoporthoz további kutatást-elemzést igényelnek.

e) Az **-s képzős melléknevek kétféle többes száma**. Az **-s képzős melléknevek** újabb keletű, az elmúlt 150 év alatt elterjedt kétféle többes számról feltétlenül szót ejtenünk. A *hatodikosak-hatodikosok* szópárban az első melléknevet, a második főnevet jelöl. *Az okosok nem mindig elég okosak*. Így szól az újabb keletű szólás. Ugyanez a jelenség érvényesül a magashangrendű névszóknál. A *deresök* hajnalban *deresök*. A *gesztönyösök* szó a jól termő erdőket jelenti; viszont ezek a torták nem citromízűek, hanem *gesztönyösök*. (Tompa József) [13]

f) **Szókettősök és szóhármassok tő- és toldalékos szavakból**

„*Az igazság Ěgyszerű, de a hozzávezető utak szövevényösök.*” (Pais Dezső: Az uráli és altaji *tap* ’fogni’ szócsalád. NyK. XLIX.)

A fenti címmel immár elkészült *Ěgy* kis szógyűjtemény. A magas hangrendű szókincsből kiindulva, Buvári Márta 15 magánhangzós szótárához igazodva, olykor Papp Ferenc szövegmutató szótárát segítségül hívva állítottam össze. [14] Jelentéstani fogalmakat is használva az alábbi lehetséges szócsoporthoz gondolom fölállítani:

1. A szerves szókéttős vagy -hármias tagjai között szorosabb kapcsolat áll fenn, tehát lehet: hangrendi átcsapás; szóhasadás; ikérszóféle; rokonértelmű szó; azonos toldalékú (képző, jel, rag) szó; szóvégyülés. Íme a példák ugyanebben a sorrendben: *kavar – kever; család-ok – cseléd-ék; hejehuja; ital-ok – étel-ék* és *barbár-ok – bərbér-ék; alám – belém* és *poros – pörös – pörös; jámbor – embér*. (A magyar alapszókinccs teljes felmérésére, a szófejtés idevonatkozó szakirodalmának számbavételére ezúttal nem vállalkozhatam. Lásd például Pais Dezső egyik művét: [15.]!)

2. A szervetlen szókéttős vagy -hármias azonos tövű szavakat vagy azonos, esetleg hasonló hangzású szavakat foglal magában (magán- vagy más-salhangzók alapján). Egymáshoz kapcsolásukat csak hangalakjuk alapján végeztem, eljárásomat akár önkényesnek felfoghatjuk. Javasolt csoportjaik: „azonos alakú” szavak; magyar és ideglen szavak; ideglen szavak. Példaszavaink ugyanebben a sorrendben: *Pozsony-om – bérzsöny-ém – Börzsöny-öm, kóbor-ak – ébér-ek, tarhonya – berkénye, pala – pele, szarv – szerv; bíbor-ok – fibér-ék; benzol-ok – dízel-ék*.

g) Tulajdonnevek. A tulajdonneveknél részben érvényesül a magából a köznévi eredetből, illetve a hangréndből, illeszkedésből levezethető rendszerszerűség. Az érdekes terület még várja alapos kutatóit.

IV. Helyesen. Ę-jelölő eszköz

„...szigorú szerkesztő, bölcs korréktor úr. / Aranytól tanultam: tudok magyarul.” (Rónay György: Egy szóra)

A MorphoLogic Kft. fejlesztette ki a Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány nyelvészeti közreműködésével. A felhasznált szó- és toldalékjelölés a Magyar Tudományos Akadémiának „A magyar nyelv az informatika korában” című nemzeti stratégiai kutatási programja keretében készült Buvári Márta szótára alapján, beépítve a magyar nyelvtudomány legkiválóbbjainak kutatásait.

Milyen eszköz az Ę-jelölő? Pontos, gyors és könnyen kezelhető! Annak sem kell sokat belenyúlnia, aki nem ismeri a zárt ě-zést. Az eszköz fejleszthető (szóanyagbővítés; kivételszótár; tiltószótár; naplózás).

A nyelvi eszköz elhelyezi a középzárt ě hang betűjelét a kívánt magyar köznyelvi szövegben: a közszavakban, a gyakori tulajdonnevekben (család-, kérészt- és becenevek; földrajzi nevek; egyéb gyakoribb tulajdonnevek), a toldalékos és összetett szavakban is.

Ę-vel bejelölhetjük például: a művészi előadások kéziratait; a szép magyar kiejtési versenyek feladatait; a vers- és prózamondó találkozók műsor-számaikat; a Kazinczy-versenyek szövegeit; az ě-ző köznyelvi kiejtés oktató- és gyakorlóanyagát; a magyarnak mint ideglen nyelvnek a tananyagát.

Az új nyelvi eszköz nyelvészeti és néprajzi szövegek alapozó munkálatainál is alkalmazható.

A késsel jelölt és aláhúzott szavak többjelentésűek vagy azonos alakúak. Az egér jobb gombjával rájuk kattintva nekünk kell eldöntenünk, hogy melyik szó (szóalak) illik a szövegkörnyezetbe. A pirossal jelölt és aláhúzott szavak nem szerepelnek az *Ě*-jelölő saját szótárában (általában a nagyon ritka összetett szavak vagy az idegően nyelvek szavai).

Szívből köszönjük Endrédy István fejlesztőmérnöknek és Novák Attila számítógépes nyelvésznek az áldozatkész munkát, az *Ě*-jelölő mintegy három év alatt révbe érkező elkészültét; Pál Miklós fejlesztőmérnöknek és Kis Balázs számítógépes nyelvésznek a korábbi rendszermunkálatokat; Prószéky Gábornak, a nyelvtudományok doktorának (MorphoLogic Kft., Budapest) és Balázs Géza tanszékvezető egyetemi tanárnak (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke) a munka megszervezését, illetve az odaadó támogatást. Talán nem a véletlen műve, hogy Endrédy István éppen 2004. december 16-án, a Mester, Kodály Zoltán 122. születésnapján küldte el a Bárczi Alapítványnak az *Ě*-jelölő első működő változatát. [16]

Hivatkozások

- [1] a) Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. b) Gy. Gömöri Jenő: A magyar helyesírás kitagadottja. Magyar Nemzet, 1949. február 27. c) A magyar helyesírás szabályai (11. kiadás. Akadémiai Kiadó, 1984; további lenyomatok napjainkig). Szabálypontok: 2. szabály, c) pont; 3. szabály; 4. szabály; 90. szabály: „Bár több nyelvjárásunkban és a köznyelvben is él az ún. zárt *ě* hang, ezt helyesírásunk nem jelöli külön betűvel, hanem hagyományosan szintén *e*-vel: ejtés: *ěgyél, ěgyetem, ěmber, lehet, szerelěm, gyerekěket*; írás: *egyél, egyetem, ember, lehet, szerelem, gyerekeket* stb.”
- [2] A jelölés legfőbb állomásai, írásos és számítógépes források, illetve művek: a Huszita Biblia, azaz a Bécsi Kódex (1450 k.) és Tatrosi (más néven: Müncheni) Kódex (?1416–1466); Kalmár György művei (Summa stb.); Czuczor Gergely és Vörösmarty Mihály nyelvtana; Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára; Vadnai Rudolf kötete; Elekfi László ez irányú munkássága (A magyar nyelv értelmező szótára, Magyar ragozási szótár, Magyar értelmező kéziszótár stb.); Fekete László Kiejtési szótára; Szabó Géza kutatásai; Bodolay Géza művei, jelölése; Sente Imre művei, jelölése; Mészáros András kisszótára; Buvári Márta szótára és útmutatója. A jelzett szerzők és művek könyvészeti adatairól bővebben: Bárczi Füzetek II. Válogatott szakirodalom. Köznyelvi kiejtésünk és a középzárt *ě*. Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, 2005.
- [3] Bodolay Géza: Felvettem, de elég-e ez? Vasi Szemle, 1978. 4. sz. (Kiváló összefoglaló magánhangzó-táblázattal.)

- [4] **a)** Buvári Márta: Belenyugodhatunk-e a hangsorvadásba? A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. I. MTA Társadalomkutató Központ, 2004. 225–229. **b)** Bolla Kálmán: A zárt és nyílt <e> problematikája tágabb összefüggésekben vizsgálva. Bárczi Füzetek I. Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, 2004. 14–27.
- [5] Gósy Mária: Semleges magánhangzók a magyar beszédben. Magyar Nyelvőr 121. 9–19.
- [6] Fábíán Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Akadémiai Kiadó, 1972.
- [7] Grétsy László és Szathmári István (szerk.): Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Tankönyvkiadó, 1967.
- [8] Lőrincze Lajos: A zárt *ē* hangról. Édes anyanyelvünk. Akadémiai Kiadó, 1961. (3. kiadás: 1972)
- [9] Magay Tamás: Idegen nevek kiejtési szótára. Akadémiai Kiadó, 1974. (A hangzók, a többi között az *ē* pontos jelölése 25 európai nyelv [fínugor, germán, latin, szláv stb. nyelvek] névanyagában.) (Második kiadás: 1978; harmadik kiadás: 1986)
- [10] Lásd a 3. hivatkozást!
- [11] **a)** Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, 1972 (A magyar szóragozás alapmintái című részben az igei és főnévi toldalékok között szerepel a zárt *ē* jelölése, Elekfi László munkája. Hiányoznak a szótest *ē*-i, a legtöbb képző és a kötőhangok, teljes tövek.); az ÉKsz. második, átdolgozott kiadása, főszerk.: Pusztai Ferenc. 2003; Fekete László: Magyar kiejtési szótár. Gondolat Kiadó. Budapest, 1992, továbbá [bővítve, javítva] Kiejtési szótár. Eötvös József Tanítóképző Főiskola. Egységes jegyzet. Második, javított, bővített kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995 (a szótestben található *ē* hangokat a szó zárójeles kiejtett alakja tartalmazza).
- b)** Elekfi László: Magyar ragozási szótár. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1994. Alapmű: átfogó, rendkívül pontos magyar toldalékolási összefoglaló. (Zárójelben, külön jelöli a szótest *ē*-it és táblázatosan kötőhangokat.); További adalékok: Elekfi László: Eltérő toldalékokban mutatkozó jelentéskülönbségek (A „Szókincsünk nyelvtani alakrendszere” gyűjtemény alapján). Magyar Nyelvőr 1998: 305–317 és Elekfi László: Szókincsünk nyelvtani alakrendszerének munkálatai a Magyar ragozási szótár megjelenése óta. Magyar Nyelvőr 2002: 88–97.
- c)** Mészáros András: Igényes (*ē*-zö) kiejtési kisszótár. Második, javított kiadás. Gondos Bt. Bicske–Budapest, 1999. 62–67.
- d)** Buvári Márta: Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval. Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány. Budapest, 2001. 141–182. (Az *eē*-zés eddigi legpontosabb, legszakszerűbb összefoglalása: közsavak; kérésztnevek; teljes toldaléktár, azaz képzők, jelek, ragok, kötőhangok.)
- [12] Helyesen. *Ē*-jelölő eszköz. Termékismertető. Kézirat (Szerk. Mészáros András)
- [13] Tompa József: Egy hangnyi ingadozás – és ami mögötte van. Anyanyelvi olvasókönyv. Gondolat Kiadó, 1976. 60–70.
- [14] **a)** Buvári Márta: Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval. Bárczi Géza Értékkörző Kiejtési Alapítvány. Budapest, 2001; **b)** Papp Ferenc (szerk.): A

magyar nyelv szóvégmutato szótára. Akadémiai Kiadó, 1969; c) Mészáros András: Szókettősök és szóhármások tő- és toldalékos szavakból. Adattár. Kézirat

[15] Pais Dezső (szerk.): Egy szószervezet szétágazásai a magyarban és más finn-ugor nyelvekben. Nyelvtudományi Értekezések 30. sz. Akadémiai Kiadó, 1962.

[16] Lásd a 12. hivatkozást!